

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SOCIALINĖS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS KATEDRA

Specialiosios pedagogikos studijų programa
(specializacija - dailės terapija)

Zina Momkutė

ŠEIMOS SANTYKIŲ ATSPINDYS VAIKŲ PIEŠINIUOSE

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovas :
doc . dr. Algirdas Ališauskas*

TURINYS

Magistro darbo santrauka	3
Įvadas	4
1 Skyrius. ŠEIMOS TARPUSAVIO SANTYKIŲ PIEŠINIUOSE TEORINIS PAGRINDIMAS	6
1.1. Šeimos samprata ir krizių pasekmės vaikui.....	6
1.2. Emocinių santykių raiška vaikų piešiniuose.....	10
2 Skyrius. ŠEIMOS EMOCINIŲ RYŠIŲ ATSISPINDĖJIMO VAIKŲ PIEŠINIUOSE ANALIZĖ	13
2.1. Tyrimo metodologija ir organizavimas.....	13
2.2. Pedagogų interviu rezultatų analizė.....	15
2.3. Darniose šeimose augančių vaikų piešinių analizė.....	16
2.3.1. „Šeimos“ piešinių analizė.....	16
2.3.2. „Gyvūnų šeimos“ piešinių analizė.....	19
2.4. Krizę išgyvenančių šeimų vaikų piešinių analizė.....	21
2.4.1. „Šeimos“ piešinių analizė.....	21
2.4.2. „Gyvūnų šeimos“ piešinių analizė.....	24
2.5. Darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose augančių vaikų piešinių palyginimas.....	26
2.5.1. „Šeimos“ piešinių analizė.....	26
2.5.2. „Gyvūnų šeimos“ piešinių analizė.....	27
2.6. Vaiko šeimos piešinių atvejų analizė.....	28
Išvados	33
Literatūra	34
Summary	37

Magistro darbo santrauka

Darbe analizuojama šeimos santykių raiška vaikų piešiniuose. Tyrime dalyvavo 5 - 9 metų vaikai: 20 vaikų augančių darniose šeimose ir 20 vaikų, augančių krizę išgyvenančiose šeimose. Objektyvesnei, papildomai informacijai gauti apie vaikus, jų šeimas, buvo atliktas interviu su šešiomis pedagogėmis.

Vaikai piešė savo „Šeimos“ ir „Gyvūnų šeimos“ piešinius. Tyrime buvo siekiama įvertinti ir palyginti šeimos narių tarpusavio santykius darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose.

Tyrimo išvados:

1. Vaikų piešiamuose „Šeimos“ ir „Gyvūnų šeimos“ piešiniuose, kaip realybė ar siekiamybė, atsispindi šeimos narių tarpusavio santykiai. Piešiniai gali būti naudojami emocinių ryšių šeimoje įvertinimui. „Šeimos“ piešiniuose labiau atsispindi ir atsiskleidžia reali šeimos situacija ir šeimos narių emociniai ryšiai, o „Gyvūnų šeimos“ piešiniuose - vaikų lūkesčiai, troškimai, susiję su norima šeima ir norimais šeimos narių santykiais. Ši tendencija nurodoma ir kitų autorių darbuose.
2. Darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose augančių vaikų piešinių analizės rezultatai nevienareikšmiški. Abiejų tipų šeimose yra ir palankių, ir nepalankių emocinių ryšių apraiškų. Daugumai darniose šeimose augančių vaikų būdingi palankūs emociniai ryšiai su šeimos nariais, kai kuriems - kiek silpnesni ryšiai su broliais ir seserimis. Krizę išgyvenančių šeimų daugumos vaikų emociniai ryšiai su šeimos nariais yra silpnesni, daugiau negatyvių ir prieštaringų santykių. Būdingas menkesnis tėvų ir patėvių reikšmingumas, dažnesnės tėvų agresyvumo apraiškos.
3. Pagal vaikų piešinius analizuojant šeimos narių tarpusavio santykius darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose paaiškėjo, kad vaikų piešiniai gali atskleisti tarpusavio santykius ir emocinius ryšius tarp šeimos narių, tačiau piešinių interpretacijos (kurios yra subjektyvios) gali būti tik vienas iš pažinimo būdų ir turėtų būti derinamas su kitais informacijos apie vaikų emocinius santykius šaltiniais ir metodais (interviu, stebėjimų ir kt.).

Esminiai žodžiai: „Šeimos piešinys“, „Gyvūnų šeimos“ piešinys, darni ir krizę išgyvenanti šeima, emociniai santykiai ir emociniai ryšiai.

IVADAS

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas.

Šeima yra maža visuomenės socialinė grupė, kurią sieja emociniai ir giminystės ryšiai, tarp vyro ir žmonos, tėvų ir vaikų, brolių ir seserų.

Matulienės (2012) teigimu, vaiko prasta šeimyninių santykių patirtis lemia empatijos stoką, žemą savivertę, elgesio normų nepaisymą. Dažnai tėvų nekontroliuojami negatyvūs jausmai, kuriuos jaučia ir patiria vaikas, pasąmoningai perauga į depresijas, fobijas, elgesio ir emocijų sutrikimus (Juodaitytė, 2003). Psichologų Perry (2001), Matulienės (2012), Chosey, Maldonado (2012) teigimu, tokios emocijos dažnai pasireiškia besiskiriančioje, netektį, smurtą ar migraciją patiriančioje šeimoje. Lietuvos Respublikos Seimas (2008) apibūdina krizę išgyvenančią šeimą: besiskirianti šeima, kurioje vienas ar abu tėvai dirba užsienyje; antros santuokos sudarymas turint vaikų iš pirmosios santuokos; netektį (nesenai miręs tėtis, mama ar vaikai) patirianti šeima; nepilna šeima (vieno iš tėvų mirtis arba skyrybos).

Neigiamus jausmus vaikams sunku atskleisti žodžiais, daug svarbių minčių ir jausmų yra pasąmoningi, jie lengviau išreiškiami ne žodžiais, o meno kūriniais. Kaip teigia Hurwitz, Day (2007), piešinys, geriausias saviraiškos užsiėmimas, jis visada praneša, užfiksuoja vaizdą, kuris padeda natūraliai užmegzti pokalbį, gilintis į vaiko jausmų pasaulį, papildo ir patikslina informaciją apie vaiko šeimos santykius ir atmosferą“.

Vienas iš alternatyvių pažinimo būdų yra projekciniai „Šeimos piešinių“ testai, kuriuose galima įžvelgti vaiko santykius su visais šeimos nariais. Tikslėnei informacijai gauti puikiai tinka „Gyvūnų šeimos piešiniai“, juose vaizduojama ne sava, o abstrakti šeima, atspindinti ne sąmoningas nuostatas, o nesąmoningus impulsus. Tačiau remiantis tik piešinių testais nerekomenduojama daryti galutinių išvadų apie asmens psichologines ypatybes. Šie testai suteikia pagrindą argumentuotoms prielaidoms, bet ne neginčijamiems sprendimams. (Vengeris, 2007).

Objektyvesniam vertinimui gali pasitarnauti piešinių palyginimo ypatumai su kitais duomenimis, pvz.: klinikinio pokalbio, interviu, stebėjimo.

Projekciniai testai, intensyviai moksliskai pradėti tyrinėti prieš keletą dešimtmečių, turi sukaupę nemažai informacijos apie šeimų tarpusavio santykius, jais domėjosi ir piešinius analizavo: Bush (1948), Kaufman (1972), Chomentauskas (1983). Tačiau Lietuvoje stokojama piešinių tyrimų, kurie atskleistų šeimos emocinius ryšius ir jų pasekmes krizę išgyvenančiose ir nepilnose šeimose augantiems vaikams.

Tyrimo objektas - šeimos tarpusavio santykiai.

Tyrimo dalykas - vaiko piešinys, kaip šeimos narių tarpusavio santykių atspindys.

Tyrimo tikslas - išanalizuoti šeimos narių tarpusavio emocinių santykių raišką vaikų piešiniuose.

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis literatūros analize, atskleisti tarpusavio santykių pažinimo galimybes taikant šeimos piešimo metodikas.
2. Identifikuoti šeimos narių tarpusavio santykius darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose.
3. Palyginti vaikų, gyvenančių darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose, emocinius ryšius su šeimos nariais.

Tyrimo dalyviai: tyrime dalyvavo 5 - 9 metų vaikai: 20 vaikų augančių darniose šeimose ir 20 vaikų, augančių krizę išgyvenančiose šeimose. Objektyvesnei, papildomai informacijai gauti apie vaikus, jų šeimas, buvo atliktas interviu su šešiomis pedagogėmis.

Tyrimo metodologija:

1. Interviu su vaikų pedagogais.
2. Projekciniai metodai: „Šeimos“ ir „Gyvūnų šeimos“ piešiniai.

Magistro darbo struktūra: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas (48 šaltiniai), santrauka anglų kalba. Tyrimo duomenis iliustruoja 15 lentelių, 4 paveikslai. Darbo apimtis - 46 puslapiai. Priedai įrašyti atskirai, juose pateikiama pedagogų suteikta informacija apie darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose augančius vaikus. Vaikų „Šeimos“ ir „Gyvūnų šeimos“ piešiniai, jų protokolai bei analizės.

1. ŠEIMOS TARPUSAVIO SANTYKIŲ PIEŠINIULOSE TEORINIS PAGRINDIMAS

1.1. Šeimos samprata ir krizių pasekmės vaikui

Šeima vadinama maža asmenų grupė, kurios pagrindas yra santuoka ar kraujo ryšių grupė, jos narius sieja bendri emociniai santykiai, įsipareigojimas vienas kitam, vaikų auginimas ir auklėjimas (Leliugienė, Klemenkaitė, 2004). Šeima - pirmiausia galimybė įteisinti santykius mylintiems žmonėms, rūpintis vienas kitu ir vaikais, jų auklėjimu, sukurti bendrą gyvenimo ritmą (Bajoriūnas, 2004). Šeima - tai unikali socialinė institucija, susidedanti iš vyro ir moters santuokos, siejama su vaikų auginimu ir auklėjimu (Aramavičiūtė, 2005).

Šeima dar įvardijama, kaip maža socialinė grupė (bendrija) kurią sieja giminystės saitai (Pruskus, 2004), arba socialinė nedidelė žmonių grupė, kurioje galima išskirti pagrindines socialinės organizacijos struktūras ir bruožus (Barron - Cohen, 2011).

Bajoriūnas (2004) į šeimos sąvoką žvelgia dar giliau ir akcentuoja tėvų ir vaikų tarpusavio santykius, šeimos narių bendrumą, savitarpio pagalbą, tarpusavio moralę. Vaiko ir tėvų, brolių ir seserų santykiai turėtų būti kupini tolerancijos, rūpinimosi ir pagarbos. Lietuvos Respublikos Seimas, (2008), įvardija tokiai šeimai atitinkantį pavadinimą, darni šeima. Keinio ir kitų autorių. (2006) teigimu, dermė - prisitaikymas ir vienybė, gyvenimas bendroje darnoje ir harmonijoje.

Krizę išgyvenanti šeima - tai šeima, išgyvenanti sunkų psichologinį tarpsnį, tėvų skyrybas, mirtį, artimojo sunkią ligą, tėvų migraciją, patėvio ar pamotės atsiradimą šeimoje (Lietuvos Respublikos Seimas, 2008). Viena iš dažniausiai pasitaikančių šeimos krizinių situacijų vaikams yra *tėvų skyrybos*. Lietuvos statistikos departamento duomenimis (2014), 2013 metais išsiskyrė 9974 porų. Aukšti skyrybų rodikliai šalyje būdingi jau daugiau nei tris dešimtmečius.

Hetherington, Stenley - Hagan (1999) įvardija, kad vaikai, patiriantys tėvų skyrybas, netektį, prisitaikymą prie naujo asmens, patėvio ar pamotės, artimųjų emigracijos skausmą, išgyvena emocinę krizės būseną. Halton, Emerson (2004) teigimu psichologinė krizė - vaiko reakcija į sunkią ir reikšmingą jam emociškai gyvenimo situaciją, kuri reikalauja naujų prisitaikymo būdų, nes turimų nebepakanka. Ištikus krizei, vaiką apima nemalonūs jausmai, tokie kaip neviltis, bejėgiškumas, baimė, įtampa, nerimas, prislėgta nuotaika, pasimetimas.

Kaip teigia Winterhoff (2012), šeimos konfliktai ypatingi tuo, kad yra subjektyvūs. Vadinas, beveik visada grindžiami klaidingais emociniais įspūdziais, perdėtomis reakcijomis į nereikšmingus dalykus. Sunkumai sutuoktiniams bendraujant, perauga į didelius nesutarimus, o šie virsta skyrybų priežastimi. Tėvų skyrybas sunkiausiai išgyvena ikimokyklinio amžiaus vaikai. Kaip teigia Berger ir Gravillon (2003), tokio amžiaus vaikai pradeda save matyti kaip

įvykių priežastį. Šio amžiaus vaikams gali pasireikšti vystymosi regresas daugelyje sričių, atsiskyrimo, nerimo sutrikimas, miego sutrikimai, agresyvios fantazijos, sumažėti savivertė. James, Friedman (2009) teigimu, 6-11 m. jaunesnio ir vidutinio mokyklinio amžiaus vaikai skyrybas išgyvena ypač sunkiai. Jie yra pakankami suaugę, kad suprastų kas vyksta, bet jiems trūksta žinių, kaip šią situaciją įveikti. Visa tai gali stipriai atsiliiepti mokymuisi. Gali atsirasti nesutarimai su bendraamžiais, kai vaikas savo vidinius konfliktus iškelia į išorę. Dažnai vaikams išsivysto somatinės ligos.

Kaip teigia Kazlauskaitė (2014), jaunesni vaikai, kitaip nei paaugliai, dažnai nesugeba realistiškai įvertinti skyrybų priežasčių bei pasekmių, jautriau patiria vieno iš tėvų išėjimą, yra linkę save kaltinti, mažiau pasinaudoja socialiniu palaikymu už šeimos ribų. Sukaupę dar labai ribotą patirtį, mažieji sunkiai gali suprasti, kodėl vienas iš tėvų turėjo palikti šeimą. Todėl jaunesni vaikai, patyrę tėvų skyrybas, kitaip nei paaugliai, paprastai turi didesnę elgesio problemų riziką.

Vaikams, išgyvenantiems tėvų skyrybas, būtina abiejų tėvų pagalba. Berger ir Gravillon (2003) teigimu reikia pateikti aiškią informaciją, kad kuo mažiau liktų peno skausmingoms fantazijoms. Išsiskyrusių šeimų vaikams, labai svarbus stabilumas, todėl labai naudinga turėti iš anksto nustatytą reguliarią bendravimo su abiem tėvais tvarką. Vaikai jaučiasi geriau, kai žino, kada ir kiek laiko galės praleisti su mama ar tėčiu. Pokalbis apie skyrybas turi būti be ypatingų emocijų, perdėjimų ir daugiau kreipiant dėmesį į vaiko, o ne savo savijautą (Kazlauskaitė, 2014).

Vaikas, atskiruose savo raidos tarpsniuose, neišvengiamai patiria vienokias ar kitokias netektis, tačiau skaudžiausia iš jų yra *vieno iš tėvų mirtis*. Tokia netektis reiškia didžiulius pokyčius vaiko įprastinėje veikloje. Lietuvos statistikos departamento duomenimis (2014), 2012 metais žuvo 40938 žmonių. Lietuvos vyrų ir moterų mirtingumo rodiklis, Rupkaus (2014) teigimu, yra vienas didžiausių tarp Europos Sąjungos valstybių narių.

Autorių nuomonės dėl vaikų gedėjimo etapų labai įvairios, pavyzdžiui James, Friedman (2009) teigia, kad vaiko gedėjimas skiriasi nuo suaugusiųjų gedėjimo, mirus tėvams vaikui gali pasireikšti stipri emocinė gynyba – sužinojęs, kad mirė vienas iš tėvų, vaikas neverks, gali net juoktis ar kitaip keistai elgtis. Priešingai mano Židonienė (2009), kad tarp vaikų ir suaugusiųjų reakcijos į netektis yra nemažai panašumų. Vaiko prisitaikymas prie netekties priklauso nuo jo amžiaus. Kuo vaikai vyresni, tuo jų reakcijos yra artimesnės į suaugusiųjų: jie atsiriboja nuo prarasto subjekto ir prisiriša prie kito asmens.

Perry (2001) teigia, kad vaikai, anksti patyrę vieno iš tėvų mirtį, vėlesniuose amžiaus tarpsniuose kur kas dažniau nei tokios netekties nepatyrusieji bendraamžiai turi psichologinių sutrikimų. Jiems būdingos depresinės nuotaikos ar nerimo protrūkiai. Hetherington, Stanley - Hagan (2004) teigia, kad vaikai išgyvenę tėvų netektį, dažniau susiduria su elgesio problemomis

- reikalauja iš kitų dėmesio, globos, atvirai parodo agresyvumą, pasižymi asteniškumu, patiria įvairias baimes, sunkiau sutelkia dėmesį. Kitaip tariant, išryškėja dvi bendros tokių vaikų elgesio problemų grupės: 1) Perdėto nerimo-priklausymo tipo problemos, kurios apima interiorizuotas reakcijas: globos siekimo, nerimastingumo dėl galimų išsiskyrimų, pernelyg didelio prisirišimo prie likusio iš tėvų, įvairių baimių (baimės likti vienam, nepažįstamų žmonių ar tamsos baimės ir pan.) bei nusiskundimus dėl fizinės sveikatos. 2) Antisocialaus - agresyvaus elgesio tipo problemos, apimančios agresyvumo, nuolatinio nuovargio, negatyvizmo, (savi) disciplinos stokos bei mokymosi sunkumus (įskaitant ir mokyklos lankomumą).

Svarbiausias dalykas, padedantis vaikams įveikti netektis, yra nuoširdus domėjimasis. Tėvams ir mokytojams reikėtų kalbėti apie mus paliekančius senelius, tėvus ir giminaičius. Įvardyti mirtį, kaip natūralų gamtos dėsni (Polukordienė, 2003).

Kurienės ir Pivorienės (2000) teigimu, siekiant padėti vaikams, išgyvenantiems tėvų mirtį, svarbiausia elgtis nuoširdžiai ir neveidmainiauti, atsakyti į visus vaikams rūpimus klausimus. Įtraukti vaikus į planuojamas laidojimo apeigas bei kitus dalykinius reikalus (žinoma, jei jie patys pareiškia norą ar susidomėjimą). Aiškinant vaikams apie ištikusią netektį reikia vengti įvairių sušvelninančių realybę žodžių.

Apibendrinant galima teigti, kad vaiko reakcija į tėvų mirtį priklauso ne tik nuo vaiko amžiaus, požiūrio į mirtį, asmenybės brandumo, emocinio reikšmingumo vaikui, bet ir nuo gaunamų suaugusiųjų palaikymo, šilto ir paprasto bendravimo su vaiku.

Padaugėjus tėvų mirtingumui ir skyrybų skaičiui, *pastebimai dažnėja šeimų su patėviu ar pamote*. Šeimą, gyvenančią su patėviu ar pamote, Hetherington, Stanley - Hagan (2004) apibrėžia taip: bent vienas iš sutuoktinių jau buvo susituokęs ir išsiskyrė, iš ankstesnės santuokos liko bent vienas vaikas, kuris nuo santuokos pradžios nuolat arba tam tikru metu gyvena su šia pora.

Berger, Gravillon (2003) teigimu, vaikams, jau išgyvenusiems tėvų skyrybas ar mirtį, tenka patirti naujo šeimos nario atėjimą. Dažniausiai patėvį/pamotę jie linkę niekinti ir neapkęsti, tam įtakos turi pavydas, kad dabar ji užims mamos ar jis tėčio vieta šeimoje. Vaikams, patiriantiems tokius jausmus, aštrėja agresijos priepuoliai, kyla noras kovoti su patėviu/ ar pamote. Padaugėjus žmonių skaičiui šeimoje, vaikas gali jaustis kaip dviejuose skirtinguose namuose, su visai skirtingomis taisyklėmis ir lūkesčiais. Jam gali tekti prisitaikyti prie staigaus savo statuso šeimoje pasikeitimo arba prie netikėto papildomų brolių ar seserų gimimo. Taip pat dalyvauti konfliktuose tarp patėvio ar pamotės ir tikrojo tėvo ar motinos, neturinčių globos teisių (Berger, Gravillon, 2003). Norint išvengti vaiko agresijos, netinkamo elgesio ir kitų problemų, Litvinienės (2001) teigimu, derėtų, prieš patėvio/pamotės susitikimą kalbėtis su vaiku apie naują žmogų šeimoje, parengti atžalą susipažinimui. Derėtų atsiklausti nuomonės, ar vaikas nori

pažinti naują tėčio ar mamos meilę. Tokie patarimai gali sušvelninti padėtį, tačiau emociniai konfliktai ir nesutarimai tarp vaikų ir patėvių/pamočių labai skaudūs ir gilūs.

Šeimos emocinių santykių krizei įtakos turi *migracija šeimoje*, išaugusi Lietuvai atgavus nepriklausomybę 1990 m. Tėvai be vaikų, arba vienas iš sutuoktinių laikinai gyvena užsienyje, o į Lietuvą grįžta tik atostogoms. Daugiausia lietuvių šiuo metu išvyksta į kitas šalis: 1) dėl taip vadinamų investicijų į ekonominį, žmogiškąjį ir socialinį kapitalą, tai yra dėl geresnių darbo sąlygų ir didesnio uždarbio 2) kita, vis dažniau pasitaikanti priežastis - studijos; 3) retesnė priežastis, norima geresnių žinių, komunikacinių įgūdžių plėtotės, akiračio ir socialinio tinklo praplėtimo, profesinės patirties įgijimo, užsienio kalbos išmokimo (Butvilas, Terepaitė, 2008). Skaudžiausiai pokyčius šeimoje išgyvena vaikai. Išvykus tėvams ar vienam iš jų, vaikai susiduria su nemažais iššūkiais: jiems tenka prisitaikyti prie naujos situacijos, ieškoti savo vietos pakitusiame šeimos gyvenime, patiems atrasti atsakymus į kylančius klausimus ir neretai išgyventi stabilios šeimos suirimą. Pasekmės vaikams priklauso nuo to, kaip vaikas susiduria su šeimos migracija. Ypač sunkiai atsiskyrimą nuo tėvų išgyvena ikimokyklinio amžiaus vaikai, nes jie pradeda suprasti ir galvoti apie tai, jog tėvai gyvena tik dėl savęs ir jie visai nereikalingi tėvams. Nuo to priklauso, kaip vaikas reaguoja į aplinkoje vykstančius įvykius ir sudaro pagrindą esamiems ir būsimiems santykiams su žmonėmis (Leliugienė, Rupšienė, Plavinskienė, 2005).

Kaip teigia Kaniušonytė, Truskauskaitė, Gervinskaitė (2012), vaikai išgyvenantys tėvų, vieno ar abiejų, emigraciją, turi emocinių problemų. Tampa liūdni, verksmingi, gali išgyventi skriaudos pojūtį, kaltės jausmą, baimę dėl būsimų pokyčių. Jei išvykęs vienas iš tėvų, vaikai gali išgyventi palikimo, išdavystės jausmus, kartais atsirasti depresijos požymių.

Perry (2001) teigimu, vaikai išgyvenantys tėvų migraciją, patiria elgesio pokyčius: gali pradėti prasčiau mokytis, vėluoti į mokyklą, pasireikšti sumažėjusi mokymosi motyvacija. Taip pat vaikai gali tapti šiurkštesni, agresyvesni, vengti bendravimo su aplinkiniais.

Vaikui galima padėti išgyventi tėvų migraciją. Kaniušonytės, Truskauskaitės, Gervinskaitės (2012) teigimu, vienas iš svarbiausių veiksnių, padedančių lengviau susidoroti su pokyčiais šeimoje ir išgyventi laikinus sunkumus, yra bendravimas. Artimas ir kokybiškas bendravimas yra tai, kas gali sumažinti šeimos narių patiriamus sunkumus, susidūrus su migracija. Vienas iš bendravimą palengvinančių veiksnių yra gebėjimas išklausti kitą. Tai įgūdis, kurio taip pat reikia mokytis. Leliugienė, Rupšienė, Plavinskienė (2005) nurodo, kad reikia bendrauti su vaikais patiriančiais tėvų migraciją. Svarbu sutelkti dėmesį į pašnekovą. Klausytis ne tik žodžių, bet stebėti veido mimikas, gestus, akis. Tokie ženklai parodo daugiau nei žodžiai. Butvilo, Terepaitės (2008) teigimu, labai svarbu kalbėti apie emocijas ir jausmus, kurie išgyvenami, susidūrus su migracija. Norint padėti vaikams suprasti savo emocijas ir jausmus, sėkmingai juos išgyventi, svarbu pasiūlyti būdą, kaip elgtis tokioje situacijoje.

Pastebima, kad vaikai, patiriantys tėvų skyrybas, netektį, prisitaikymą prie patėvio ar pamotės, artimųjų emigracijos, skausmą išgyvenantys vaikai, turi daug prastesnį šeimos mikroklimatą, negu vaikai, augantys darnioje šeimoje. Tam įtakos turi susiklostę konfliktiški santykiai ir skaudūs potyriai.

Šeimose, kur sutuoktinių gyvenimas darnus, vaikui tenka laimė mokytis iš tėvų žmoniškumo: solidarumo, rūpestingumo, švelnumo, ištikimybės ir daugelio kitų jausmų. Sutuoktinių gyvenimas gali būti tikras šeimyninės laimės pavyzdys, vaikai auklėjami ir mokomi kilnaus žmoniškumo nepalyginamai lengviau, natūraliau ir efektyviau, negu šeimose, kur tokio gyvenimo nėra arba jo stokojama. Vaikai augdami gėrio, meilės šeimoje, ugdo stiprius tarpusavio santykius visiems šeimos nariams (Vaitkevičius, 1995).

1.2. Emocinių santykių raiška vaikų piešiniuose

Piešimas kiekvienam vaikui yra labai malonus užsiėmimas. Dar neišmokę ištarti sudėtingesnių žodžių, dažnai būna, griebiasi pieštuko ir visus savo vaizdinius perkelia ant popieriaus lapo. Svarbiausia šiame procese yra savęs ir pasaulio išraiška per piešinį, kuris vėliau traktuojamas, kaip savotiškas meno kūrinėlis. Daugelis autorių Widlocher (2010), Brochman (2004), Hurvitz, Day (2007) analizuoja vaikų piešinių raidą ir ypatumus.

Mažasis piešėjas vaizduoja ne daiktą, o apibendrintas žinias apie jį, individualius bruožus atkurdamas tik simboliniais požymiais. Vėlesniame - realių vaizdinių - etape palaipsniui tolstama nuo schemos ir mėginama atkurti tikrą daiktų vaizdą. Vaikas prie naujo išdėstymo pereina laipsniškai, paeiliui perkeldamas dėmesį nuo vieno dalyko prie kito, tarsi pakludamas struktūriniam skaidymui. Darbas pradedamas lapo viduryje nuo to, kas svarbiausia, dažniausiai didžiausio objekto, o paskui išplečiamas į dešinę ar kairę pusę (Lebedeva 2013).

Šeštajame dešimtmetyje sparčiai paplito šeimos piešimo metodika. Handler, Habenich (1994) teigimu, šeimos piešimo testų būna įvairių. Tai „Šeimos“ (piešiamas savos šeimos portretas), „Gyvūnų“, (piešiami gyvūnai tapatinami su šeimos nariais) „Kinetinis“ (piešiami šeimos nariai užsiėmę kokią nors veiklą) piešiniai. Visais šiais testais siekiama išsiaiškinti, ką vaikas galvoja apie savo šeimą, kaip jis jaučiasi gyvendamas šeimoje, kokie yra šeimos narių tarpusavio santykiai? Chomentauskas (1983), teigia, kad šeimos piešiniai yra informatyvūs vaiko santykių su kitais nariais tyrimo būdai, o jų metodika, organizavimas ir analizavimas yra pagrįsti vienodumo principu. Šeimos piešinio testai taikomi 4 - 5 metų vaikams. Tokio amžiaus mergaitės ir berniukai jau geba piešti žmogaus figūrą (galvakoji). Piešinys gali būti sėkmingai taikomas ir aiškinantis suaugusiojo žmogaus santykiams šeimoje (Vengeris, 2007).

Vaikai žodžiais sunkiai išsako savo emocijas, nemoka jų įvardyti. Paklausus mažylio tiesiogiai, kaip jis jaučiasi šeimoje, kokie šeimos nariai jam brangūs, o kokie atstumiantys, vaikas tikrai neatsakys į tokius lengvus, bet kartu labai sudėtingus klausimus. Gilintis į savo jausmus jis dar nelabai moka - juk ne visi, net ir suaugę, lengvai žodžiais reiškiamo emocijas, kurias išgyvename. Tačiau apie vaiko nuotaikas namuose galima spręsti iš to, kaip jis piešia savo šeimą. Piešinys - tai vaiko meninės saviraiškos prigimtinis pasaulio pažinimo būdas. Kaip teigia Vaitkevičienė (2006), jo metu, suteikiant vaizdiniam formą, spalvas, įvardijant piešiamus personažus (šeimos narius) matoma simbolių raiška, kurią Handler, Habenich (1994) teigimu, panaudojant interpretavimo žinias, galima iššifruoti kaip spalvingą vaiko šeimos piešinių pasaulį.

Vaikas šeimą turi piešti savo noru, ne prabėgomis, o susidomėjęs veikla. Įprastai, paprašius nupiešti šeimą, mergaitės ir berniukai iš karto ima vaizduoti jos narius, o detalėmis piešinį užpildo vėliau. Jei vaikas elgiasi atvirkščiai ir delsia vengdamas piešti narius, tai ženklas, kad šiuo metu mažylis patiria psichologinį diskomfortą būdamas tarp artimiausių žmonių (Bedard, 2009). Kaip teigia Vengeris (2008), pasitaiko, kad visi šeimos nariai vaizduojami labai maži - mintys apie šeimą sukelia prisilėgtą, depresinę nuotaiką, arba labai dideli - šeimos tematika siejasi su nerimo išgyvenimu. Pirmas ir šalia vaiko piešiamas šeimos narys yra svarbiausias žmogus jo gyvenime, paskutinis ir toliausiai vaizduojamas emociškai ne toks patrauklus. Vengeris (2008) pastebi, kad demonstratyvūs berniukai ir mergaitės dažnai piešia save pirmą šeimos piešinyje. Drovūs, neramūs vaikai, save paprastai vaizduoja paskutinį. Piešinio detalizavimo lygis rodo emocinį santykį su tam tikru šeimos nariu. Mylimi šeimos nariai piešiami smulkiau (jiems papildomai piešiamos gražinančios detalės, sagos, įvairūs raštai), labiau detalizuojami negu kiti asmenys. Jausdamas stiprius emocinius ryšius, vaikas šeimos narių figūrą piešia tiksliausiai (pvz: piešia kaklą, ausis, pirštus, antakius. Pastebėtina kitų šeimos narių figūros nebus tokios tikslios). Norėdamas išreikšti ryšių stiprumą šeimos nariui, spalvins jį daugiausiai spalvų. Kaip teigia Benoit, Pettinati (2012), visus kuriuos vaikas gerbia, myli piešia ryškiomis, dėmesį patraukiančiomis, šviesiomis, šiltomis spalvomis. Geras ženklas spalvingi ir puošnūs nario rūbai.

Šeimos narių teigiami tarpusavio santykiai vaizduojami piešiant susilietusias rankas, kūnus, žiūrinčius vienas į kitą narius; vaizduojant bendrą šeimos veiklą.

Tačiau, siekdamas parodyti mamos, tėčio, brolio ar sesers nereikšmingumą, figūrą piešia greitais judesiais, nekreipdamas dėmesio ir atmetinai. Pastebima, kad silpnus emocinius ryšius tarp šeimos narių atsiskleidžia figūros, mažiausiu spalvingumu, detalumu ir tikslumu.

Santykių šaltumas atskleidžiamas vaizduojant šeimos narį atskirtą įvairiais objektais tarp kitų šeimos narių (pvz: piešia mamą ir save, po to namą ir paskutinį tėtį); piešiant šeimos narį per atstumą (pvz: piešia tėtį ir save kairėje, o mamą per atstumą dešinėje lapo pusėje).

Jei piešinyje trūksta kurio nors šeimos nario, tai rodo, kad jis vaikui nėra svarbus arba konfliktuoja su juo, jaučia neigiamas emocijas jo atžvilgiu. Dažnai piešiniuose būna nenupiešti broliai arba seserys – tai susiję su konkurencija. Vengerio (2008) teigimu, papildomų narių piešimas, kurių iš tikro nėra, rodo tai, kad vaikas suvokia savo šeimą kaip nepakankamą, kuriai kažko trūksta. Dažnai papildoma figūra būna tėvas, kurio nėra realioje šeimoje (vienišos moters su vaikais šeima). Tokiu atveju galima daryti prielaidą, kad vaikas labai nori turėti pilną šeimą.

Vaikai piešiniuose vaizduodami save, kaip ir kitas, tos pačios lyties figūras (pvz: berniukas, vaizduodamas save, analogiškai spalvina, naudoja tokias pat detales kaip tėvo piešinyje, arba mergaitė analogiškai spalvina, naudoja tokias pat detales kaip motinos) parodo tinkamai pasirinktą lyties socialinį vaidmenį, o identifikacija su jais, kaip gerus emocinius santykius tarp piešiamų šeimos narių.

Piešiniai gali atskleisti pačius slapčiausius vaiko jausmus, o norint geriau juos suprasti (užbaigus piešinį), derėtų atsargiai paklausti, žiūrint į piešinį, iškilusių klausimų (pvz: ką veikia jo piešinio herojai? Ką jie galvoja? Ko jiems reikia? Ko jie norėtų? Kaip jaučiasi? Kas jais rūpinasi? Ar jie turi draugų?). Galima pasidomėti, ar būna, kad ir pats vaikas jaučiasi panašiai. Šis pokalbis padės suprasti tikruosius vaiko jausmus ir poreikius. O berniukas ar mergaitė juos išsakę (tegu ir priskirdamas piešinio herojams), taps emociškai stipresni (Bedard, 2009).

Žinoma, piešinių metodai nėra be trūkumų. Pagrindinis santykinai nedidelis gaunamų rezultatų patikimumas, susijęs su interpretavimo subjektyvumu, o terminų vartojimas nėra griežtas ir vienareikšmis. Tačiau palyginus su kitais tyrimais, pavyzdžiui interviu, gaunami labiau argumentuoti ir objektyvūs rezultatai (Stein, 2012).

2. ŠEIMOS EMOCINIŲ RYŠIŲ RAIŠKOS VAIKŲ PIEŠINIUOSE ANALIZĖ

2.1. Tyrimo metodologija ir organizavimas

Tyrimo etapai ir metodai. Tyrimas buvo atliekamas penkiais etapais:

Pirmajame etape atlikta psichologinės ir pedagoginės literatūros analizė. Jos studijavimas leido pasirinkti tinkamiausius metodus, kurie atskleistų darnios ir krizę išgyvenančios šeimos tarpusavio santykius.

Antrajame etape buvo atliekamas interviu su pedagogais. Interviu padėjo geriau pažinti vaikus, suteikė informacijos apie jų šeimas. Tam tikslui apklaustos su jais dirbančios pedagogės: dvi auklėtojos, dirbančios lopšelyje darželyje „X“ su 5 - 6 metų vaikais ir keturios mokytojos, dirbančios pagrindinėse „X“ mokyklose su 7 - 8 ir 9 metų vaikais.

Pedagogėms buvo užduodami 5 klausimai:

- Pirmuoju klausimu siekta sužinoti vaiko demografinius duomenis (*Koks vaiko amžius, jo šeimos sudėtis?*);
- Antruoju ir trečiuoju klausimu norėta išsiaiškinti vaiko emocinę savijautą (*Kaip galėtumėte apibūdinti vaiko emocinius santykius su kitais šeimos nariais? Kokie yra vaiko emociniai santykiai su bendraamžiais?*);
- Ketvirtuoju ir penktuoju klausimu siekta sužinoti tam tikras vaiko būdo savybes (*Koks yra vaiko charakteris? Kaip galėtumėte apibūdinti vaiko elgesį?*).

Interviu metu gauta informacija apie darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose augančius vaikus (žr. priedą Nr.1 ir priedą Nr. 2) buvo lyginama su vaikų piešinių analizės rezultatais.

Trečiajame etape vaikų buvo prašoma nupiešti savo šeimą. „Šeimos piešinio“ testas atliekamas siekiant išsiaiškinti, kaip vaikas suvokia šeimos tarpusavio santykius, koks šeimos narių reikšmingumas, norint atskleisti ir palyginti emocinius ryšius darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose (prie kurių priskiriamos ir nepilnos šeimos). „Šeimos piešinio“ atlikimo metodika. Duodamas baltas A 4 formato lapas, šešių spalvų pieštukai (juodos, raudonos, mėlynos, žalios, geltonos, rudos spalvos) ir trintukas. Prašoma vaiko nupiešti savo šeimą. Dirbama su kiekvienu vaiku atskirai. Piešimo metu tyrėjas protokole fiksuoja objektyvią piešimo tvarką, pauzes, trynimus. Baigus piešti, vaikui užduodami klausimai, kurie suteikia papildomos informacijos apie vaizduojamus šeimos narius.

Piešinių analizė atliekama remiantis G. Chomentausko (1983) nurodomais „Šeimos piešinio“ vertinimo kriterijais:

Struktūros interpretacija. Šeimos narių figūrų ypatybių analizė. Vaiko atsakymų į klausimus analizė. Situacijų klausimai, užduodami vaikams, pateikiami prieduose (žr. priedą Nr. 5).

Ketvirtajame etape vaikų prašoma nupiešti „Gyvūnų šeimą“. „Gyvūnų šeimos“ piešinyje sąmoningos nuostatos išreiškiamos daug silpniau, šiuo atveju vaizduojama ne sava, o abstrakti gyvūnų šeima. Taip yra todėl, kad neveikia gynybiniai mechanizmai, iškreipiantys vaizdą ir projekcija tampa išsamesnė.

„Gyvūnų šeimos“ *piešinio atlikimo metodika*. Duodamas baltas A 4 formato lapas, šešių spalvų pieštukai (juodos, raudonos, mėlynos, žalios, geltonos, rudos spalvos) ir trintukas. Prašoma vaiko nupiešti gyvūnų šeimą. Galima paaiškinti, kad kalbama apie šeimą iš stebuklų pasakos, kurioje kiekvienas šeimos narys yra skirtingas gyvūnas. Vaikui nesakoma, kad numatomas jo paties šeimos vaizdavimas. Priešingai, turi būti nupiešta tam tikra abstrakti šeima. Baigęs piešti, tyrėjas aiškinasi, kokie čia gyvūnai ir kas jie šeimoje. Negalima vartoti žodžių „mama“, „tėtis“, derėtų sakyti šeimos narys.

Piešinių analizė atliekama remiantis „Šeimos piešinio“ G. Chomentausko (1983) vertinimo kriterijais. Būtina, atkreipti dėmesį gyvūnų simbolines reikšmes, kurias nurodo Vengeris (2008): Vaizduojant smulkius gyvūnus (peles, sliekus, vabzdžius, paukščius), išreiškiamas taip vaizduojamo šeimos nario menkas emocionalumas. Piešiant agresyvius plėšrūnus (vilkus, tigrus, liūtus), išreiškiama baimė ir neigiami emociniai ryšiai taip vaizduojamam šeimos nariui. Vaizduojant neagresyvius gyvūnus (kiškius, katinus, voveres), išreiškiami stiprūs emociniai ryšiai taip piešiamam žmogui. Piešiant stambius neagresyvius gyvūnus (briedžius, karves, stumbrus) išreiškiamas taip vaizduojamo šeimos nario dominavimas reikšmingumas.

Vaikų „Šeimos“ ir „Gyvūnų šeimos“ piešiniai pateikiami 3 ir 4 prieduose. Jų analizė pateikiama. 6 ir 7 prieduose.

Penktajame etape lyginami auklėtojų ir mokytojų interviu duomenis su piešinių analizės rezultatais.

Tyrimo imtis. Savo šeimą ir gyvūnų šeimą piešė 20 vaikų, iš kurių 13 mergaičių ir 7 berniukai augantys darniose šeimose ir 20 vaikų, iš kurių 7 mergaitės ir 13 berniukų, augančių krizę išgyvenančioje šeimoje (prie jų taip pat priskiriamos ir nepilnos šeimos).

Tyrimo etika. Prieš atliekant tyrimą iš vaikų tėvų buvo gautas raštiškas sutikimas leisti vaikams piešti šeimos piešinius. Vaikų vardai, paisant konfidencialumo reikalavimų, nenurodomi. Tiriamieji pažymėti numeriais nuo 1 iki 20. Užtikrintas kiekvieno pedagogo ir pačios ugdymo įstaigos, kurioje atliekamas tyrimas, anonimiškumas.

2.2. Pedagogų interviu rezultatų analizė

Pedagogų interviu analizė apie darniose šeimose augančius vaikus.

Per interviu išryškėjo dominuojantys teigiami vaikų emociniai santykiai su mamomis ir tėčiais. Pavyzdžiui, antrosios tiriamosios mergaitės auklėtoja teigė: „*Mergaitės šeimos santykiai gražūs, draugiški, rūpestingi*“. Devynioliktojo tiriamojo mokytoja tvirtino: „*Berniuko šeimos santykiai labai geri*“. Interviu rezultatai sutampa su piešinių analizės duomenimis. Daugelis vaikų vaizdavo visus narius arti vienas kito, susikibusius rankomis. Tai patvirtina teigiamus jausmus mamoms ir tėčiams.

Nemažai vaikų konfliktuoja su seserimis ar broliais. Pavyzdžiui, keturioliktosios tiriamosios auklėtoja sakė: „*Mergaitė gerai sutaria su jaunesne seserimi, su broliu konfliktuoja*“. Dvidešimtojo tiriamojo mokytoja tvirtino: „*[...] gimus mažajai sesutei pablogėjo berniuko savijauta, jis pasidarė piktas, pavydi sesei didesnio tėvų dėmesio*“. Daugelyje piešinių matyti nekruopštus brolių ir seserų piešimas, toks vaizdavimo būdas patvirtina konfliktiškus emocinius santykius.

Visi vaikai, augantys darniose šeimose, yra linkę bendrauti, turi daug draugų. Pavyzdžiui, dešimtojo tiriamojo auklėtoja tvirtina: „*Berniukas labai aktyvus, skleidžiantis gerą energiją [...] grupėje yra apsuptas draugų, su juo lengva ir paprasta bendrauti*“. Devintosios tiriamosios auklėtoja apibūdina mergaitę: „*[...] apsupta draugų, labai kūrybinga, norinti bendrauti, smalsi*“.

Darniose šeimose augančius vaikus, pedagogai dažniausia apibūdina kaip lankstaus charakterio, švelnaus būdo, siekiančius tikslo vaikus. Pavyzdžiui, šešioliktosios tiriamosios mokytoja kalba apie mergaitę: „*[...] elgesys santūrus ir išlaikytas, niekada nesielsia grubiai, ar nemandagiai, labai išauklėta ir pavyzdinga*“. Šeštojo tiriamojo auklėtoja pasakoja: „*Taikus berniukas, turintis gerą nuomonę apie save, tikras optimistas. Domisi daugeliu dalykų, yra linksmas ir judrus. [...] Elgesys malonus ir taikus, visada laikosi darželio grupės taisyklių*“. Teigiami vaikų charakterio ir elgesio bruožai matyti piešiniuose (nepiešiamos smailios, aštrios linijos, pieštukas laikomas stabiliai, ne stipriai spaudžiamas) vaizduojamas švelnių linijų ir formų stilius.

Pedagogų interviu analizė apie krizę išgyvenančiose šeimose augančius vaikus.

Per interviu išryškėjo atšalę emociniai santykiai su išvykusiais dirbti į užsienį tėvais. Pavyzdžiui, tryliktosios tiriamosios mokytoja pasakoja: „*Tėvas ketveri metai dirba užsienyje. [...] šeimos santykiai šalti, šeimos nariai nutolę vienas nuo kito*“. Septintosios tiriamosios auklėtoja apibūdina mergaitės ir motinos (kuri išvykusi į užsienį) santykius: „*Retkarčiais sako, kad mama jos nemylė, nes retai parvažiuoja*“. Piešiniuose jie dažniausiai vaizduojami atokiau nuo šeimos narių. Tai patvirtina atšalusius santykius.

Dažnai nurodomi neigiami jausmai patėviams. Pavyzdžiui, vienuoliktosios tiriamosios mokytoja sako: „*Santykiai namuose dvilypiai, mergaitei patinka patėvis, tačiau kartais tiriamoji su juo labai konfliktuoja*“. Situacija matyti „Gyvūnų šeimos“ piešiniuose patėviai juose dažniausia nevaizduojami.

Pastebimas vaikų nenoras bendrauti, būti su draugais. Pavyzdžiui, antrojo tiriamojo auklėtoja teigia: „*Berniukas labai uždaras, mėgsta vienvatę*“. Krizę išgyvenančiose šeimose augančius vaikus pedagogai dažnai apibūdina kaip perdėtai aktyvius, agresyvius arba ypač jautrius. Pavyzdžiui, dešimtojo tiriamojo auklėtoja teigia: „*[...] labai agresyvus ir piktas, dažnai mušasi ir skriaudžia grupės draugus. Mėgsta būti vienas*“. Septynioliktojo tiriamojo mokytoja pasakoja apie berniuką: „*Elgesys lėtas ir ramus, nemoka savęs apsiginti, labai jautrus, greit pravirkstantis, nesavarankiškas*“. Tokie pedagogų pastebėjimai pasitvirtina vaikų piešiniuose. Agresyvūs tiriamieji vaizduoja smailias, aštrias linijas, stipriai spaudžia pieštuką. Jautriems vaikams būdingas švelnių linijų ir formų stilius.

Apibendrinant interviu duomenis matyti, kad darniose šeimose augantys vaikai turi stiprius ryšius su tėvais, kiek silpnesnius - su broliais ir seserimis. Daugumos krizę išgyvenančios šeimos vaikų emociniai santykiai silpnesni su visais šeimos nariais. Būdingi konfliktiški santykiai su patėviais.

Darniose šeimose augantys vaikai, yra labiau linkę bendrauti, turi daugiau draugų. Krizę išgyvenančiose šeimose augantys vaikai labiau užsidarę ir mėgstantys vienvatę. Darniose šeimose augantys vaikai pedagogų teigimu, yra švelnesni ir aktyvesni, mėgsta būti dėmesio centre. Krizę išgyvenančių šeimų vaikai yra agresyvesni arba pernelyg jautrūs. Tokios tendencijos atsiskleidžia ir vaikų piešiniuose.

2.3. Darniose šeimose augančių vaikų piešinių analizė

2.3.1. „Šeimos“ piešinių analizė

Lentelėje (žr. 1 lentelę) „Šeimos narių išdėstymas lape“ atsiskleidžia emociniai santykiai su šeimos nariais.

1 lentelė

Tiriamieji	Visi šeimos nariai arti vienas kito	Vaizduojama reali šeimos sudėtis	Šeimos narys piešiamas atokiau			Šeimos narys atskirtas objektu		
			Mama	Tėtis	Brolis, sesuo	Mama	Tėtis	Brolis, sesuo
			1.	1	1	1	-	1
2.	1	1	-	-	-	-	-	-

3.	1	1	-	-	-	-	-	-
4.	1	1	-	-	-	-	-	-
5.	1	1	-	1	-	-	-	-
6.	1	1	-	-	-	-	-	-
7.	1	1	-	-	-	-	-	-
8.	1	1	-	-	-	-	-	-
9.	1	1	-	-	-	-	-	-
10.	1	1	-	-	-	-	-	-
11.	-	1	1	1	1	-	-	-
12.	-	1	-	1	-	-	-	-
13.	1	1	-	-	-	-	-	-
14.	-	1	1	-	1	-	-	-
15.	1	1	-	-	-	-	-	1
16.	1	1	-	-	-	-	-	-
17.	-	1	1	1	-	-	-	-
18.	1	1	-	-	-	-	-	-
19.	1	1	-	-	-	-	-	-
20.	1	-	-	-	-	-	-	-
TĄŠKŲ SUMA	16	19	4	4	3	0	0	1

Dauguma tyrime dalyvavusių vaikų (16 iš 20) piešia šeimos narius arti vienas kito arba susikibusius rankomis, tai stiprių tarpusavio emocinių santykių požymiai. Galima manyti, kad emociniai ryšiai tarp šeimos narių yra geri.

Vaikai suvokia šeimos sudėtį, tiksliai atkuria ją piešinyje. Tik vienas vaikas iš 20 nepavaizdavo realios šeimos sudėties. Galima spėti, kad vaikai, augantys darniose šeimose, visus šeimos narius laiko reikšmingais.

Keletas tyrime dalyvavusių vaikų atokiau vaizdavo šeimos narius. Mamą ir tėtį atokiau piešė 4 vaikai, sesę ar brolių 3 vaikai. Atstumą galima interpretuoti santykių šaltumu. Asmenys, piešiami atokiau, dažniau konfliktuoja, rečiau būna su vaikais. Tokias tendencijas patvirtino auklėtojų ir mokytojų interviu (pvz: vienuoliktosios tiriamosios auklėtoja teigia: *„Mergaitė mažai laiko praleidžia su tėvais, todėl jų neklauso, pyksta, jei ateina pasiimti į darželį vėliau. Rūbinėje girdisi šauksmai ir riksmi“*. Septynioliktosios tiriamosios mokytoja teigia: *„Šeimos tarpusavio santykiai yra geranoriški, bet atšalę. Abu tėvai sunkiai dirba dėl dukterų tai, rečiau būna visi kartu“*).

Tik 1 vaikas iš 20 vaizdavo seserį ir brolių atskirtus objektu.

Galima manyti, kad dominuoja palankūs emociniai santykiai su visais šeimos nariais. Tai patvirtina vaikų piešiniai ir interviu su pedagogais.

Lentelėje „Šeimos narių figūrų ypatybės“ (žr. 2 lentelę) atsispindi šeimos narių gražinimo, spalvinimo, vaikų panašumo į kitus šeimos narius ir nekruopštaus piešimo charakteristikos.

Šeimos narių figūrų ypatybės

Tiriamieji	Daugiausiai gražinama			Figūra spalvingiausia			Vaiko figūra panaši į šeimos nario			Figūra nupiešta nekreuoščiai		
	Mama	Tėtis	Brolis, sesers	Mamos	Tėčio	Brolis, sesers	Mamos	Tėčio	Brolis, sesers	Mamos	Tėčio	Brolis, sesers
1.	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-
2.	-	1	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-
3.	1	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-
4.	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-
5.	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-
6.	1	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-
7.	1	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-
8.	1	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-
9.	1	-	-	-	-	1	1	-	1	-	-	-
10.	-	1	-	-	-	-	-	1	1	1	-	1
11.	-	1	-	1	-	-	1	-	1	-	-	1
12.	1	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	1
13.	1	1	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-
14.	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1
15.	1	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-
16.	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-
17.	-	-	1	1	-	-	1	-	1	-	-	-
18.	1	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	-
19.	1	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-	-
20.	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-
TAŠKŲ SUMA	11	9	2	11	4	1	13	10	9	1	0	4

Vaikai gražina, spalvina, piešia papildomas detales (sagas, kepures, kaspinus, diržus) šeimos nariams. Labiausiai gražinamos ir spalvinamos mamos figūros (22 atvejai), tėčio gražinamos ir spalvinamos rečiau (13 atvejų). Retai (3 atvejai) vaikai gražina, spalvina brolius ir seseris. Galima manyti, kad taip vaizduodami šeimos narių figūras vaikai atskleidžia skirtingus emocinius ryšius su jais. Sprendžiant pagal vaikų piešinius, stipriausi emociniai ryšiai juos sieja su motina.

Piešiniuose vaikai vaizduoja save, kaip ir kitas tos pačios lyties figūras (pvz.: piešdama save mergaitė analogiškai spalvina, naudoja tokias pat detales, kaip ir piešdama mamą arba berniukas vaizduodamas save, analogiškai spalvina, naudoja tokias pat detales, kaip ir piešdamas tėvą). Dešimt mergaičių piešia save panašias į mamos arba sesers figūras. Septyni berniukai piešia save panašų į tėčio arba brolio figūras. Panašumai rodo gerą moterišką ir vyrišką identifikaciją.

Kai kuriuose vaikų piešiniuose pastebimos nekreuoščios kūno schemas (piešiama greitais judesiais, netiksliai ir atmetinai). Tokie atvejai pasitaiko vaizduojant brolius ir seseris (4

atvejai). Galima manyti, kad taip piešdami šeimos narių figūras tiriamieji atskleidžia nemalonus jausmus broliams arba seserims. Situaciją galėjo lemti pavydas dėl didesnio tėvų dėmesio jaunesniems broliams ar seserimis. Tą patvirtina interviu su pedagogais (pvz.: keturioliktosios tiriamosios auklėtoja teigia: „*Mergaitė [...] su broliu (14 m.) konfliktuoja, mušasi*“. Dvyliktosios tiriamosios auklėtoja sako: „*[...] seserys nesutaria, tiriamoji pavydi seserims (4 ir 2 metų) didesnio tėvų dėmesio*“).

2.3.2. „Gyvūnų šeimos“ piešinių analizė

Trečioje lentelėje atskleidžiamos gyvūnų, tapatinamų su šeimos nariais, vaizdavimo ypatybės.

3 lentelė

Tiriamieji	Daugiausiai gražinamas gyvūnų šeimos narys			Spalvingiausias gyvūnų šeimos narys			Vaizduojama reali šeimos sudėtis
	Mama	Tėtis	Brolis, sesuo	Mama	Tėtis	Brolis, sesuo	
1.	-	1	-	1	-	-	-
2.	-	1	-	1	-	-	-
3.	1	-	-	-	1	-	-
4.	1	-	-	1	-	-	-
5.	1	-	-	1	-	-	-
6.	1	-	-	-	1	-	-
7.	-	1	-	-	1	-	-
8.	-	1	-	1	-	-	-
9.	-	1	-	1	-	-	1
10.	1	-	-	1	-	-	-
11.	1	-	-	-	1	-	-
12.	1	-	-	1	-	-	-
13.	-	1	-	-	1	-	1
14.	1	-	-	-	1	-	-
15.	1	-	-	1	-	-	-
16.	1	-	-	1	-	-	1
17.	1	-	-	1	-	-	-
18.	1	-	-	-	1	-	-
19.	-	1	-	-	1	-	-
20.	-	1	-	-	1	-	-
TĄŠKŲ SUMA	12	8	0	11	9	0	3

Vaikai spalvino, gražino, piešė papildomas detales (kanopas, kailius, plunksnas) gyvūnams. Detaliausi ir spalvingiausi gyvūnai dažniausiai tapatinami su mamomis (23 atvejai), rečiau su tėčiais (17 atvejų). Galima manyti, kad tapatindami gyvūnus su šeimos nariais, vaikai atskleidžia skirtingus emocinius ryšius. Sprendžiant pagal vaikų piešinius, stipriausi emociniai

ryšiai yra su motina. Rezultatus patvirtina interviu (pvz.: penktosios tiriamosios auklėtoja teigia: „*Mergaitė labai gražiai sutaria su mama, visada jos klauso*“).

„Gyvūnų šeimos“ piešinyje dominuoja norima, svajonių šeimos sudėtis, nesutampanti su realia svajonių sudėtimi. Realią šeimos sudėtį piešė tik 3 vaikai. Dauguma vaikų nepiešė gyvūnų, kurie būtų tapatinami su broliais ar seserimis. Vaikai, neturintys brolių ar seserų, atvirakščiai, piešė papildomus gyvūnus, galima manyti, kad norėtų turėti brolį ar seserį.

Lentelėje „Vaizduojamų gyvūnų, tapatinamų su šeimos nariais, charakteristika“ (žr. 4 lentelę) atsispindi teigiami (vaizduojami stambūs ir neagresyvūs gyvūnai), neigiami – (smulkūs ir agresyvūs gyvūnai) šeimos narių emociniai santykiai.

4 lentelė

Vaizduojamų gyvūnų, tapatinamų su šeimos nariais, charakteristika

Tiriamieji	Vaizduojami gyvūnai/ šeimos nariai											
	Stambūs			Neagresyvūs			Smulkūs			Agresyvūs		
	Mama	Tėtis	Brolis, sesuo	Mama	Tėtis	Brolis, sesuo	Mama	Tėtis	Brolis, sesuo	Mama	Tėtis	Brolis, sesuo
1.	-	1	-	1	-	1	-		1	-	1	-
2.	-	1	-	1	1	1	-		1	-	-	-
3.	1	-	-	1	1	-	-	1	1	-	-	1
4.	-	-	-	1	1	1	-		1	-	-	-
5.	-	-	-	1	1	1	-		-	-	-	-
6.	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-
7.	-	-	-	1	1	1	-	-	1	-	-	-
8.	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1
9.	1	1	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-
10.	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	1	-
11.	-	1	-	1	1	1	-	-	1	-	-	-
12.	1	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
13.	-	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-
14.	-	1	-	1	1	1	-	-	1	-	-	-
15.	-	1	-	1	1	1	-	-	1	-	-	-
16.	1	-	-	1	1	-	-	-	1	-	-	1
17.	-	1	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-
18.	1	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-
19.	-	1	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-
20.	1	1	-	1	1	-	-	-	1	-	-	1
TĄŠKŲ SUMA	6	11	0	20	16	16	0	2	10	1	1	4

Stambūs gyvūnai (kupranugariai, meškos, briedžiai) daugiausiai tapatinami su tėčiais (11 atvejų), kiek rečiau su motinomis (6 atvejai). Stambių gyvūnų vaizdavimas gali atskleisti jų reikšmingumą. Tokios vaizdavimo ypatybės gali rodyti tėvo dominavimą. Tą patvirtina interviu su auklėtojomis ir mokytojomis (pvz.: ketvirto tiriamojo auklėtoja sako: „[...] *labai myli tėtį, nori būti į jį panašus, tai jo sektinas pavyzdys, autoritetas*“).

Piešiniuose dominuoja neagresyvūs gyvūnai (kiškiai, katinai, lapės, stirnos), su jais vaikai dažniausia tapatina mamas (20 atvejų), kiek rečiau su neagresyviais gyvūnais tapatinami tėčiai, seserys ar broliai (po 16 atvejų). Toks gyvūnų vaizdavimas galėtų rodyti šiltus emocinius ryšius tarp abiejų tėvų ir vaikų. Tačiau stipriausi santykiai išryškėja su motinomis.

Vaikai vaizduoja ir smulkius gyvūnus (peles, boružėles, vorus, paukščius). Dauguma taip piešiamų gyvūnų tapatinami su broliais arba seserimis (10 atvejų), labai retai su tėčiais (2 piešiniai). Tokios piešimo ypatybės gali rodyti mažą brolių ir seserų reikšmingumą.

Agresyvius gyvūnus (vilkus, tigrus, liūtus) su dantimis ir spygliais, vaikai piešė ir tapatino su seserimis ir broliais (4 atvejai). Toks vaizdavimas galėtų atskleisti konfliktiškus, santykius su sesėmis ir broliais. Tą patvirtina ir interviu rezultatai.

Darniose šeimose augančių vaikų „Šeimos“ ir „Gyvūnų šeimos“ piešiniai atskleidė šeimos narių tarpusavio santykius. Abiejuose piešiniuose įvairiai ir kruopščiai piešiamos mamų, tėčių figūros.

Broliai ar seserys išskirtiniais atvejais vaizduojami atokiau, arba atskirti objektu. Dauguma vaikų visus asmenis piešia arti vienas kito, tai gerų emocinių santykių požymis.

Šeimos ir gyvūnų šeimos piešinių vaizdavimo ypatybės liudija apie vaiko teigiamus jausmus šeimos nariams. Galima daryti prielaidą, kad stipriausi vaikų emociniai ryšiai yra su motinomis.

„Šeimos“ ir „Gyvūnų šeimos“ piešiniai atskleidė tėčio dominavimą šeimoje. Tą patvirtina interviu duomenys.

„Šeimos“ piešinyje vaizduojami visi nariai. „Gyvūnų šeimos“ piešinyje sąmoningos nuostatos išreiškiamos silpniau, dominuoja norima šeimos sudėtis.

2.4. Krizę išgyvenančių šeimų vaikų piešinių analizė

2.4.1. „Šeimos“ piešinių analizė

Lentelėje „Šeimos narių išdėstymas lape“ (žr. 5 lentelę) parodyti emociniai ryšiai tarp šeimos narių.

5 lentelė

Šeimos narių išdėstymas lape

Tiriamieji	Visi šeimos nariai arti vienas kito	Vaizduojama reali šeimos sudėtis	Šeimos narys piešiamas atokiau				Šeimos narys atskirtas objektu			
			Mama,	Tėtį /, patėvį	Brolis, sesuo	Seneliai	Mama,	Tėtį /, patėvį	Brolis, sesuo	Seneliai
1.	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-
2.	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-

3.	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
4.	-	1	-	1/	-	-	-	1/	-	-
5.	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
6.	1	1	-	-	-	-	-	1	-	-
7.	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-
8.	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-
9.	-	1	-	1/	1	-	-	-	-	-
10.	-	1	-	1/	1	-	-	-	-	-
11.	1	-	-	1	-	-	1	1	1	-
12.	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-
13.	1	1	-	-	-	-	-	1	-	-
14.	-	-	1	1/	1	1	-	-	-	-
15.	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
16.	-	-	1	1/	-	-	-	-	-	-
17.	1	1	-	-	-	-	-	1	-	-
18.	-	1	1	1/	-	-	-	-	-	-
19.	-	-	1	1/	-	-	1	1/	-	-
20.	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
TĄŠKŲ SUMA	10	15	6	11	3	1	3	8	1	0

Tik pusė vaikų (10 iš 20) vaizduoja šeimos narius arti vienas kito, tai emocinių ryšių silpnumo požymis.

Dauguma vaikų (15 atvejų) piešinyje vaizduoja visus savo šeimos narius, tik keletas (5 vaikai) nepiešia jaunesnių sesučių ar brolių. Galima daryti prielaidą, kad vaikai suvokia realią šeimos sudėtį.

Piešiniuose atokiau ar atskirti objektais dažnai vaizduojami patėviai (10 atvejų), taip pat mažiau - tėvai ir mamos (po 9 atvejus), rečiau - broliai ar seserys (4 atvejai). Atstumai ir objektai tarp šeimos narių liudija santykių šaltumą. Silpnus emocinius ryšius patėvams, atšalusius santykius kai kuriems tėvams ir motinoms, patvirtina interviu rezultatai (pvz.: tryliktojo tiriamojo mokytoja teigia: „Šeimos santykiai šalti, šeimos nariai nutolę vienas nuo kito“. Devintosios tiriamosios auklėtoja sako: „[...] matyti nutrūkę ryšiai su tėčiu, mergaitė nesidžiaugia jį pamačiusi“).

Lentelėje „Šeimos narių figūrų ypatybės“ (žr. 6 lentelę) parodytos šeimos narių gražinimo, spalvinimo, panašumo į šeimos narius, nekreopštaus piešimo ypatybės.

Šeimos narių figūrų ypatybės

Tiriamieji	Daugiausiai gražina				Figūra spalvingiausia				Vaiko figūra panaši į šeimos nario				Figūra nupiešta nekruopščiai			
	Mama	Tėtį /, patėvį	Brolį, sesę	Senelius	Mama	Tėtį /, patėvį	Brolį, sesę	Senelius	Mama	Tėtį /, patėvį	Brolį, sesę	Senelius	Mama	Tėtį /, patėvį	Brolį, sesę	Senelius
1.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	1	-	-
2.	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	1	1/	-	-
3.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1/	1	-	-	1/	1	-
4.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1/	-	-	-	-	-	-
5.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1/	1	-	1	1/	-	-
6.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1	-	-	1
7.	-	1/	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	1	-	1	-
8.	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-
9.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
10.	1	1/	-	-	-	-	-	-	-	1/	1	-	-	-	1	-
11.	-	1/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12.	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
13.	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-
14.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15.	1	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
16.	-	1/	-	-	1	-	-	-	-	1/	-	-	1	-	-	-
17.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1/	1	1	-	-	-	-
18.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1/	1	1	-	1/	-	-
19.	-	-	-	1	-	1/	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-
20.	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-
TAŠKŲ SUMA	8	4	0	3	3	1	0	1	7	8	9	5	6	6	5	1

Vaikai piešiniuose daugiausiai gražina (sagomis, kaspinais, gėlėmis plaukuose) ir spalvina mamas (11 atvejų), rečiau tėčius (5 atvejai) ir senelius (4 atvejai). Galima daryti prielaidą, tokios piešimo ypatybės galimai rodo teigiamus jausmus šeimos nariams.

Mergaitės ir berniukai dažnai piešia save kaip ir kitas tos pačios lyties figūras (pvz.: berniukas vaizduoja save kaip tėtį, arba mergaitė piešia save kaip mamą), vartoja analogiškas detales ir spalvas. Tokie penkių mergaičių panašumai į mamą, sesę arba senelę, o devynių berniukų - į tėtį, patėvį, brolių arba senelį, rodo gerą šių vaikų identifikaciją, tinkamai pasirinktą vyro ir moters socialinį vaidmenį.

Neretai piešiniuose nekruopščiai vaizduojami (mažai dailinami ir spalvinami) tėvai ir mamos (po 6 atvejus), broliai ar seserys (5 atvejai). Toks figūrų piešimas rodo asmens menkavertiškumą. Galima kelti prielaidą, kad taip piešiami tėčiai, mamos, broliai ir seserys

tiriamiesiems yra nepakankamai reikšmingi. Rezultatus patvirtina interviu duomenys (pvz.: aštuonioliktojo tiriamojo mokytoja sako: „[...] berniukas nelaukia sugrįžtant tėčio, tikisi iš jo tik dovanų. Nenori prisiglausti, apkabinti jį“. Aštuntojo tiriamojo auklėtoja teigia: „[...] berniukas kartais elgiasi šiurkščiai atsikalbinėja motinai, sako, kad jos nekenčia“. Šešioliktojo tiriamojo mokytoja sako: „[...] berniukas nesutaria su jaunesniu broliu“).

2.4.2. „Gyvūnų šeimos“ piešinių analizė

Lentelėje (žr. 7 lentelę) parodyti gyvūnų, tapatinamų su šeimos nariais, gražinimo, spalvinimo, realios šeimos sudėties vaizdavimo ypatybės.

7 lentelė

Gyvūnų, tapatinamų su šeimos nariais, ypatybės

Tiriamieji	Daugiausiai gražinamas gyvūnų šeimos narys				Spalvingiausias gyvūnų šeimos narys				Vaizduojama reali šeimos sudėtis
	Mama,	Tėtis /, patėvis	Brolis, sesuo	Seneliai	Mama	Tėtis /, patėvis	Brolis, sesuo	Seneliai	
1.	1	-	-	-	1	-	-	-	-
2.	-	1/	-	-	1	-	-	-	-
3.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.	-	1/	-	-	1	-	-	-	-
5.	-	1/	-	-	1	-	-	-	-
6.	-	-	-	1	1	-	-	-	-
7.	-	-	-	1	-	1/	-	-	-
8.	1	-	-	-	-	-	-	-	-
9.	1	-	-	-	-	1/	-	-	1
10.	1	-	-	-	-	-	-	-	-
11.	1	-	-	-	1	-	-	-	-
12.	1	-	-	-	1	-	-	-	-
13.	1	-	-	-	-	1/	-	-	1
14.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15.	1	-	-	-	1	-	-	-	-
16.	-	1/	-	-	-	1/	-	-	1
17.	1	-	-	-	-	1/	-	-	-
18.	-	1/	-	-	1	-	-	-	-
19.	1	-	-	-	-	-	-	1	-
20.	1	-	-	-	1	-	-	-	-
TAŠKŲ SUMA	11	5	0	2	10	5	0	0	3

Vaikai piešė papildomas detales (blakstienas, purias uodegas) ir gausiai spalvino gyvūnus, kurie tapatinami su mamomis (21 atvejis), rečiau su tėčiais (10 atveju). Vaizdavimo ypatybės atskleidžia skirtingus emocinius santykius su šeimos nariais. Sprendžiant pagal vaikų gyvūnų piešinius, stipriausi ryšiai juos sieja su motinomis.

Tik 3 vaikai nupiešė visus šeimos narius. Dauguma vaikų, kurie gyvena be tėvo, „Gyvūnų šeimos“ piešinyje vaizdavo pilną šeimą arba, turėdami patėvį, piešė tik motiną su vaikais. Tokios vaizdavimo ypatybės gali atspindėti vaikų svajones turėti tėtį arba neturėti patėvio. Rezultatus patvirtina ir interviu apklausa (pvz.: dvyliktojo tiriamojo auklėtoja sako: „*Santykiai su patėviu blogi, mergaitė jo nemylė, nepripažįsta*“).

8 lentelėje parodytos gyvūnų, tapatinamų su šeimos nariais, charakteristikos.

8 lentelė

Tiriamieji	Vaizduojami gyvūnai/ šeimos nariai															
	Stambūs				Neagresyvūs				Smulkūs				Agresyvūs			
	Mama	Tėtį/, patėvį	Brolis, sesuo	Seneliai	Mama	Tėtį/, patėvį	Brolis, sesuo	Seneliai	Mama	Tėtį/, patėvį	Brolis, sesuo	Seneliai	Mama	Tėtį/, patėvį	Brolis, sesuo	Seneliai
1.	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
3.	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1/	-	-
4.	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1/	-	-
5.	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	1	-	1/	-	-
6.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1/	-	-
7.	-	-	-	-	-	1/	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
8.	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	1/	-	-
9.	-	1/	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1/	-	1
11.	-	-	-	-	1	1/	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-
13.	-	1/	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-
14.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15.	-	-	-	-	1	1/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1/	-	-
17.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
18.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1/	-	-
19.	-	-	-	-	1	1/	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
20.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
TAŠKŲ SUMA	4	2	0	0	9	4	4	2	1	0	2	5	5	9	0	2

Stambiais gyvūnais (arkliais, karvėmis, žirafomis) dažniau tapatinamos mamos (4 atvejai), kartais tėčiai (2 piešiniai). Toks šeimos nario vaizdavimas rodo jo svarbą, autoritetą šeimoje.

Vaikai su neagresyviais gyvūnais (voverėmis, ožkomis, avimis) dažniausiai tapatina mamas (9 atvejai), rečiau tėčius, brolius, seseris (po 4 atvejus). Toks šeimos nario vaizdavimas rodo jo reikšmingumą ir meilę vaikui. Dažnesni palankūs emociniai ryšiai yra su motinomis.

Smulkių gyvūnų pavidalu (drugelių, sliekų) dažniausia piešiami seneliai (5 atvejai), retai broliai ar seserys (2 atvejai). Vaizduojant smulkius gyvūnus, parodomas šeimos nario mažas reikšmingumas. Rezultatus patvirtina ir interviu duomenys su pedagogais (pvz.: antrojo tiriamojo

auklėtoja teigia: „*Santykiai su seneliais geranoriški, tačiau kartais konfliktiški, vaikas nenori jų klausyti, atsikalbinėja*“).

Piešiniuose pastebimas agresyvių gyvūnų tapatinimas su šeimos nariais. Dažniausiai vaikai su tokiais gyvūnais tapatina tėčius (9 atvejai), rečiau mamas (5 atvejai). Vaizduojant agresyvius gyvūnus, gali būti parodomi šeimos narių tarpusavio konfliktiški santykiai, neigiamos emocijos. Rezultatus patvirtina interviu su pedagogais (pvz.: dešimtojo tiriamojo auklėtoja sako: „*Dažnai nenori eiti namo iš darželio, bijo būti su tėčiu*“).

Krizę išgyvenančių šeimų vaikų piešiniai galimai atskleidė šeimos narių tarpusavio santykius.

Daugelyje „Šeimos“ piešinių vaizduojamos mamų, tėčių, brolių ar seserų figūros nutolusios viena nuo kitos, piešiamos nekrupščiai. Toks šeimos narių vaizdavimas, galima manyti liudija nepalankius emocinius ryšius su šeimos nariais. Nors dalyje piešinių matomas mamos figūros gražinimas ir spalvinimas. Piešimo ypatybės rodo palankesnius emocinius ryšius su mama, nei su kitais šeimos nariais.

Tėčiai, patėviai piešiami atokiau, vaizduojami atskirti objektais nuo kitų šeimos narių („Šeimos“ piešinyje) arba tapatinami su agresyviais gyvūnais (liūtais, tigras) „Gyvūnų šeimos“ piešinyje. Toks tėvų ir patėvių vaizdavimas, gali rodyti jų konfliktiškus santykius su vaikais.

Vaikai, kurie gyvena be tėvo, „Gyvūnų šeimos“ piešinyje vaizdavo pilną šeimą arba, turėdami patėvį, piešė tik motiną su vaikais.

2.5. Darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose augančių vaikų piešinių palyginimas

2.5.1. „Šeimos“ piešinių analizė

Devintoje lentelėje palyginti šeimos narių išdėstymo lape duomenys.

9 lentelė

Šeimos narių išsidėstymas lape

	Visi šeimos nariai arti vienas kito	Vaizduojama reali šeimos sudėtis	Šeimos narys piešiamas atokiau				Šeimos narys atskirtas objektu			
			Mama	Tėti /, patėvi	Brolis, sesuo	Seneliai	Mama	Tėti /, patėvi	Brolis, sesuo	Seneliai
<i>DARNIOSE ŠEIMOSE</i>										
TAŠKŲ SUMA	16	19	4	4	3	-	0	0	1	-
<i>KRIZĘ IŠGYVENANČIOSE ŠEIMOSE</i>										
TAŠKŲ SUMA	10	15	6	11	3	1	3	8	1	0

Darniose šeimose augantys vaikai (16 atvejų) vaizduoja šeimos narius arti vienas kito. Retai piešia asmenis, atskirtus objektais. Krizę išgyvenančiose šeimose augantys vaikai dažniau piešia asmenis, nutolusius vienas nuo kito arba atskirtus objektais. Dažniausiai tėčiai ir patėviai vaizduojami nutolę (11 atvejų) arba atskirti objektais nuo kitų narių (8 atvejai). Toks vaizdavimas gali rodyti konfliktiškus santykius su jais.

Lentelėje „Šeimos narių figūrų ypatybės“ (žr. 10 lentelę) palygintos vaizduojamų šeimos narių figūrų ypatybės.

10 lentelė

	Daugiausiai gražinama				Figūra spalvingiausia				Vaiko figūra panaši į šeimos nario				Figūra nupiešta nekreuoščiai			
	Mama	Tėtį /, patėvį	Brolio,	Seneliam	Mamos	Tėtį /, patėvį	Brolio,	Senelių	Mamos	Tėtį /, patėvį	Brolio,	Senelių	Mamos	Tėtį /, patėvį	Brolio,	Senelių
<i>DARNIOSE ŠEIMOSE</i>																
TAŠKŲ SUMA	11	9	2	-	11	4	1	-	13	10	9	-	1	0	4	-
<i>KRIZĘ IŠGYVENANČIOSE ŠEIMOSE</i>																
TAŠKŲ SUMA	8	4	0	3	3	1	0	1	7	8	9	5	6	6	5	1

Darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose augantys vaikai daugiausiai gražina ir spalvina mamas. Tokios piešimo ypatybės rodo teigiamus emocinius santykius su vaizduojamu asmeniu. Galima daryti prielaidą, kad vaikų emociniai ryšiai stipresni su motinomis. Krizę išgyvenančiose šeimose augantys vaikai rečiau gausiai spalvina šeimos narius, dažniau nekreuoščiai piešia mamos, tėčio, brolio, sesers figūras. Tokios piešimo ypatybės, galima manyti, rodo silpnesnius tarpusavio narių emocinius ryšius.

2.5.2. „Gyvūnų šeimos“ piešinių analizė

Vienuoliktoje lentelėje parodytos „Gyvūnų, tapatinamų su šeimos nariais, ypatybės“.

11 lentelė

	Daugiausia gražinamas gyvūnų šeimos narys				Spalvingiausias gyvūnų šeimos narys				Vaizduojama reali šeimos sudėtis
	Mama	Tėtis /, patėvis	Brolis, sesuo	Seneliai	Mama	Tėtis /, patėvis	Brolis, sesuo	Seneliai	
<i>DARNIOSE ŠEIMOJE</i>									
TAŠKŲ SUMA	12	8	0	-	11	9	0	-	3

<i>KRIZĘ IŠGYVENANČIOSE ŠEIMOSE</i>									
TAŠKŲ SUMA	11	5	0	2	10	5	0	0	3

Darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose pasireiškia vienodos tendencijos. Daugiausiai vaikai gražina ir spalvina gyvūnus, tapatinamus su mamomis. Galima daryti prielaidą, kad stipriausi vaikų emociniai ryšiai yra su motinomis. Mažai vaikų vaizduoja realią šeimos sudėtį. Darniose šeimose augantys vaikai dažnai nevaizduoja brolių ir seserų. Krizę išgyvenančių šeimų vaikai, kurie gyvena be tėvo, piešia pilną šeimą arba, turėdami patėvį, vaizduoja tik motiną su vaikais. Dauguma vaikų „Gyvūnų šeimos“ piešiniuose vaizduoja norimą, įsivaizduojamą, o ne realią šeimą.

Dvyliktoje lentelėje palygintos vaizduojamų gyvūnų, tapatinamų šeimos nariais, charakteristikos.

12 lentelė

Vaizduojamų gyvūnų, tapatinamų su šeimos nariais, charakteristika

	Vaizduojami gyvūnai/šeimos nariai															
	Stambūs				Neagresyvūs				Smulkūs				Agresyvūs			
	Mama	Tėtį /, patėvį	Brolis, sesuo	Seneliai	Mama	Tėtį /, patėvį	Brolis, sesuo	Seneliai	Mama	Tėtį /, patėvį	Brolis, sesuo	Seneliai	Mama	Tėtį /, patėvį	Brolis, sesuo	Seneliai
<i>DARNIOSE ŠEIMOSE</i>																
TAŠKŲ SUMA	6	11	0	-	20	16	16	-	0	2	10	-	1	1	4	-
<i>KRIZĘ IŠGYVENANČIOSE ŠEIMOSE</i>																
TAŠKŲ SUMA	4	2	0	0	9	4	4	2	1	0	2	5	5	9	0	1

Daugelis vaikų mamas tapatina su neagresyviais gyvūnais (stirnomis, kiškiais, voverėmis). Tai gali rodyti gerus emocinius santykius. Krizę išgyvenančiose šeimose augantys vaikai patėvius ir tėvus neretai tapatina su agresyviais (liūtais, tigras) gyvūnais. Toks vaizdavimas gali rodyti konfliktiškus santykius su jais.

Apibendrinant išryškėjusias tendencijas, galima teigti, kad darniose šeimose galimai palankesni emociniai santykiai nei krizę išgyvenančiose šeimose, kuriose dažniau išryškėja galimai mažesnis tėvų reikšmingumas ir didesnis agresyvumas.

2.6. Vaiko šeimos piešinių atvejų analizė

Siekiant parodyti, kaip piešiniuose atsiskleidžia skirtingi santykiai tarp šeimos narių, pateikiami dviejų vaikų (vieno darnios ir vieno - krizę išgyvenančios šeimos) piešiniai.

Tyrimo dalyvis X 9 m. berniukas, pasirinktas augantis *darnioje šeimoje* įsiminė gera nuotaika, gebėjimų bendrauti.

Remiantis vaiko mokytojos interviu, paaiškėjo, kad berniuko šeima susideda iš mamos, tėčio, jaunesnės sesers (5 mėnesių) ir jo paties. Tiriamojo šeima labai darni ir draugiška, gerai sutaria. Gimus mažajai sesutei, pablogėjo berniuko savijauta, jis pasidarė piktas, pavydi sesei didesnio tėvų dėmesio. Tarp draugų berniukas aktyvus ir impulsyvus, mėgsta būti dėmesio centre.

1 pav. „Šeimos“ piešinys

2 pav. „Gyvūnų šeimos“ piešinys

„Šeimos“ piešinio analizė (žr. 1 pav.)

Kokybinis emocinių santykių įvertinimas

„Šeimos“ piešinyje (žr. 1 pav.) pirmąjį vaizduoja tėtį, daug kartų gražina, spalvina įvairiausiomis spalvomis. Mamą berniukas piešia labai susikaupęs, jos figūra pati detaliausia, nupiešti antakiai, raudoni žandai. Keletą kartų gražinama šukuosena. Toks šeimos narių piešimas gali rodyti teigiamus emocinius santykius su tėvais. Paskutinį piešinyje vaizduoja save. Piešia ir spalvina save kaip tėtį. Galima daryti prielaidą, kad toks vaizdavimas rodo identifikaciją su tėvu. Piešinyje nėra sesers. Galima manyti, kad tiriamasis piešdamas sesę praleido, nes su ja susiklostė konfliktiški santykiai. Tą patvirtina interviu rezultatai su auklėtoja: „*Gimus mažajai sesutei, pablogėjo berniuko savijauta, jis pasidarė piktas, pavydi sesei didesnio tėvų dėmesio*“. Blogi santykiai su seserimi matyti užduodamuose situacijų klausimuose, berniukui visi neigiami įvertinimai atiteko jai.

Tiriamąjį teigiamą emocinį santykį su šeimos nariais įvertinimas

Eil.Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėtis
1.	Piešia pirmą	-	1
2.	Piešia šalia savęs	1	1
3.	Figūros detalės	1	-
4.	Gražinimas	1	-
5.	Spalvinimas	-	1
6.	Panašumas	-	1
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-
Taškų suma		3	4

Teigiamų emocinių santykių įvertinimo lentelėje tėtis surinko 4 taškus, mama surinko 3 taškus. Galima daryti prielaidą, kad vaiko emociniai ryšiai su tėvais yra stiprūs.

„Gyvūnų šeimos“ piešinio analizė (žr. 2 pav.)

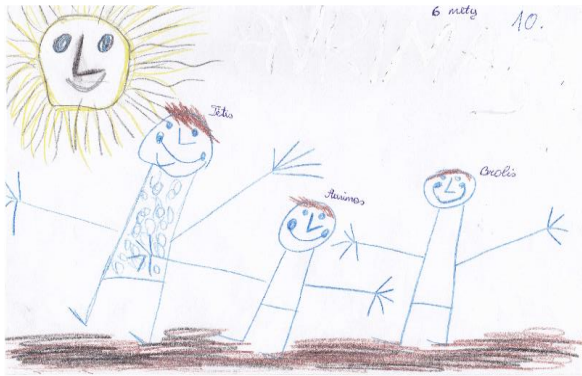
Kokybinis emocinių santykių įvertinimas

„Gyvūnų šeimos“ piešinyje (žr. 2 pav.) kairėje lapo pusėje vaizduojama kiaulė. Jos figūra piešiama detaliausiai, paryškintos kanopos, uodega, šeriai. Tiriamasis su kiaule tapatina tėvą, taip gali būti rodomas tėčio reikšmingumas. Šalia kiaulės berniukas piešia šunį (su juo tapatina save), laikantį dantyse sukąstą pelę. Paklausus ar pelė gyvūnų šeimos narys, jis atsakė neigiamai. Dešinėje lapo pusėje berniukas vaizduoja katiną. Gražina kailį, spalvina geltona ir ruda spalvomis, piešia blakstienas. Tiriamasis su katinu tapatina motiną. Tokios piešimo ypatybės galėtų rodyti mamos reikšmingumą.

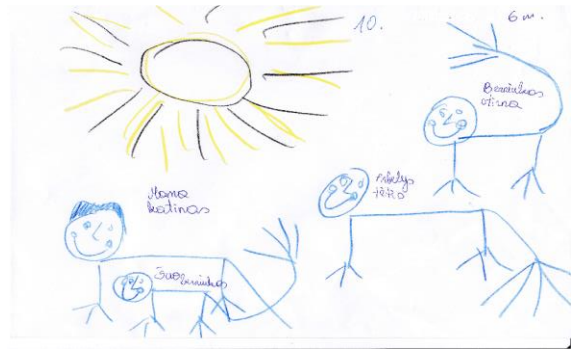
Paskutinį berniukas piešia drugelį, nutolusį nuo kitų šeimos narių, skraidantį danguje. Jo sparneliai spalvinami ruda, mėlyna, žalia, geltona spalvomis. Drugelis tapatinamas su broliu. Realioje šeimoje tiriamasis brolio neturi (turi jaunesnę seserį). Galima daryti prielaidą, kad tai atspindi vaiko svajonę turėti brolių.

Tyrimo dalyvis X 6 m. berniukas, augantis krizę išgyvenančioje šeimoje, įsiminė savo skaudžią gyvenimo istoriją.

Remiantis vaiko auklėtojos interviu paaiškėjo, kad berniuko šeima susideda iš tėčio, vyresniojo brolio (9 m.) ir jo paties. Mamos berniukas neturi, ji mirė nuo sunkios ligos, prieš dvejus metus. Skaudus įvykis paveikė berniuką, jis užsidarė savyje, nebenori su niekuo žaisti ir bendrauti. Elgiasi labai agresyviai ir pikta, dažnai mušasi su bendraamžiais, mėgsta būti vienas. Berniukas dažnai ginčijasi su tėčiu. Pastebima, kad nenori eiti namo iš darželio, bijo būti su tėvu.

3 pav. „Šeimos“ piešinys

4 pav. „Gyvūnų šeimos“ piešinys

„Šeimos“ piešinio analizė (žr. 3 pav.)

Kokybinis emocinių santykių įvertinimas

„Šeimos“ piešinyje (žr. 3 pav.) tėtis vaizduojamas pirmas. Tėvo figūra gražinama mėlynais raštais. Galima kelti prielaidą, kad tėtis vaikui yra reikšmingas. Nors tiriamojo piešinyje ypač pastebimas visų narių ir jo paties neigiamas, agresyvus vaizdavimas. Ilgos rankos su išskėstais pirštais, kaip teigia Stein (2012), Brochman (2004), Chomentauskas (1983) ir Vengeris (2007), gali rodyti norą valdyti aplinką fizinėmis priemonėmis, agresyvumą, priešiškus jausmus aplinkiniams. Galima įtarti, kad emociniai santykiai su tėvu yra konfliktiški. Tą patvirtina interviu su vaiko auklėtoja: „*Berņiukas dažnai ginčijasi su tėčiu. Pastebima, kad nenori eiti namo iš darželio, bijo būti su tėvu.*“. Tiriamojo emociniai santykiai su broliu neišryškėjo. Situacijų sprendimuose jis surinko du neigiamus atsakymus, galime manyti, kad santykiai su juo nėra palankūs.

Piešinyje ypač dailinama saulė, vaizduojama kairėje lapo pusėje. Paklausus vaiko, ką jam primena saulė, ar tai galėtų būti koks nors žmogus, jis užsimena apie mamą, kuri mirė prieš dvejus metus. Tiriamasis tiki, kad mamytė jį stebi, saugo iš viršaus tarsi saulė.

Kiekybinis emocinių santykių įvertinimas

14 lentelė

Tiriamąojo, teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais, įvertinimas

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėtis	Brolis
1.	Piešia pirmą	1	-
2.	Piešia šalia savęs	1	1
3.	Figūros detalės	-	-
4.	Gražinimas	1	-
5.	Spalvinimas	-	-
6.	Panašumas	1	1
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-
Taškų suma		4	2

15 lentelė

Tiriamąojo, neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais, įvertinimas

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėtis	Brolis
1.	Piešia paskutinį	-	1
2.	Piešia atokiau	-	-
3.	Atskirtas objektas	-	-
4.	Mažiausiai detalių	-	1
5.	Mažiausiai gražinamas	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	1
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-
Taškų suma		0	4

Daugiausia teigiamų įvertinimų, rodančių tėvo reikšmingumą, surinko tėtis (4 taškai). Emociniai santykiai su vyresniu broliu nevienareikšmiški: yra ir neigiamų ir teigiamų pasirinkimų, dominuoja neigiami (taškai).

„Gyvūnų šeimos“ piešinio analizė (žr. 4 pav.)

Kokybinis emocinių santykių įvertinimas

„Gyvūnų šeimos“ piešinyje (žr. 4 pav.) berniukas pirmąjį piešia katiną, kuris išsiskiria detalumu, vaizduojamos ausys ir trumpa uodega. Vaizduojamą katiną tapatina su mirusia mama. Toks piešimas gali rodyti emocinį ryšį su mirusia motina. Šalia katino stovi šuo, kuris tapatinamas su tiriamuoju.

Kiti šeimos nariai (arklys ir stirna) neišsiskiria spalvų gausumu, tačiau puošiami ilgais plaukais. Arklys tapatinamas su tėčiu, o stirna su broliu. Emociniai santykiai su tėvu ir broliu „Gyvūnų šeimos“ piešinyje neišryškėjo.

IŠVADOS

1. Vaikų piešiamuose „Šeimos“ ir „Gyvūnų šeimos“ piešiniuose, kaip realybė ar siekiamybė, atsispindi šeimos narių tarpusavio santykiai. Piešiniai gali būti naudojami emocinių ryšių šeimoje įvertinimui. „Šeimos“ piešiniuose labiau atsispindi ir atsiskleidžia reali šeimos situacija ir šeimos narių emociniai ryšiai, o „Gyvūnų šeimos“ piešiniuose - vaikų lūkesčiai, troškimai, susiję su norima šeima ir norimais šeimos narių santykiais. Ši tendencija nurodoma ir kitų autorių darbuose.
2. Darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose augančių vaikų piešinių analizės rezultatai nevienareikšmiški. Abiejų tipų šeimose yra ir palankių, ir nepalankių emocinių ryšių apraiškų. Daugumai darniose šeimose augančių vaikų būdingi palankūs emociniai ryšiai su šeimos nariais, kai kuriems - kiek silpnesni ryšiai su broliais ir seserimis. Krizę išgyvenančių šeimų daugumos vaikų emociniai ryšiai su šeimos nariais yra silpnesni, daugiau negatyvių ir prieštaringų santykių. Būdingas menkesnis tėvų ir patėvių reikšmingumas, dažnesnės tėvų agresyvumo apraiškos.
3. Pagal vaikų piešinius analizuojant šeimos narių tarpusavio santykius darniose ir krizę išgyvenančiose šeimose paaiškėjo, kad vaikų piešiniai gali atskleisti tarpusavio santykius ir emocinius ryšius tarp šeimos narių, tačiau piešinių interpretacijos (kurios yra subjektyvios) gali būti tik vienas iš pažinimo būdų ir turėtų būti derinamas su kitais informacijos apie vaikų emocinius santykius šaltiniais ir metodais (interviu, stebėjimų ir kt.).

Literatūros sąrašas

1. Aramavičiūtė, V. (2005). *Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda*. Vilnius: Gimtasis žodis.
2. Aramavičiūtė, V. (2005). Vertybės kaip gyvenimo prasmės pamatas. *Acta Pedagogica Vilnensija*, 5 (14), 18 – 27.
3. Baroon - Cohen, S. (2011). *Esminis skirtumas vyriškos ir moteriškos smegenys. Visa tiesa apie autizmą*. Vilnius: Baltos lankos.
4. Bajoriūnas, Z. (2004). *Šeimos ugdymo mokslas ir praktika*. Studijų knyga. Vilnius: Kronta.
5. Bedard, N. (2009). *Vaikų piešiniai. Kaip juos suprasti*. Vilnius: Baltos lankos.
6. Benoit, J.A., Pettinati, G. (2012). *Nupiešk man avį. Iššifruokite vaiko piešiniuose slypinčių informaciją*. Vilnius: Baltos lankos.
7. Berger, M., Gravilan, I. (2003). *Mano tėvai skiriasi. Aš jaučiuosi sutrikęs*. Vilnius: Baltos lankos.
8. Butvilas, T. (2004). *Netekties išgyvenimų ir kažikurie socializacijos aspektai jaunesniame mokykliniame amžiuje*. Vilnius: UAB ciklonas.
9. Butvilas, T., Terapaitė, J. (2008). Tėvų emigraciją patyrusių vaikų asmenybiniai bruožai ir jų emocinį ugdymą sąlygojantys socialiniai mitai. *ISSN 1648-8776 jaunųjų mokslininkų darbai*,. 6 (17), 20 – 30.
10. Chomentauskas, G. (1983). *Šeimos piešinio metodikos taikymas vaiko psichologiniams tyrimams (metodinė priemonė)*. Vilnius: Lietuvos SR švietimo ministerija. Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas.
11. Chosey, T., Maldonado, L. (2012). A Cross – National Comparison of single parent hood in the U.S. and sixteen other high – income contries. *Worst off single parent families in the unaited states*, 10 (2), 40-45.
12. Halton, C., Emerson, E. (2004). Therelationship life events and psychology amongst children with intellectual disabilities. *Journal of Appled research in intellectual disabilities*, 17 (2), 109-117.
13. Handler, L., Habenich, D. (1994). The kinetic family drawings technicues a revive of the literature, *journal of personality assessment*, 62 (3), 44-464.
14. Hetherington, M. E., Stanley – Hagan, M. (1999). The odjument of children with divorced parents: a risk and resiliency perspective. *Child psychology and psychiatry*, 40 (8), 129-140.

15. Hurwitz, A., Day, M. (2007). Children and their Art. *The Journal of individual psychology*, 6 (67), 293-304.
16. James, J. W., Friedman, R. (2009). *Kai sielvartauja vaikai*. Vilnius: Tyto alba.
17. Juodaitytė, A. (2003). *Šeimos psichologija*. Vilnius: UAB Ciklonas.
18. Kaniušonytė, G., Truskauskaitė, I., Gervinskaitė, L. (2012). *Psichologinės migracijos pasekmės šeimai. Vaikų emocinių ir elgesio sunkumų prevencija*. Vilnius: edukologija.
19. Kazlauskaitė, I. (2014). *Tėvų skyrybos: vaiko perspektyva, arba kaip padėti prisitaikyti*. Bernardinai. It interneto dienraštis. *Prieiga per internetą*: WWW. Bernardinai.lt/straipsnisi?
20. Kurienė, A. Pivorienė, R. V. (2000). *Būkime atidūs – vaikų ištiko bėda. Knygelė mokytojams ir mokyklų vadovams*. Vilnius: SOS vaikų kaimų Lietuvoje draugija.
21. Lebedeva, L. (2013). *Dailės terapija ir praktika*. Kaunas: Žmogaus psichologijos studijos.
22. Leliugienė, M. Klemkaitė, J. (2004). *Dailės terapija socialiniame darbe su vaikais*. Vilnius: Socialinių darbuotojų rengimo centras prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos..
23. Leliugienė, I., Rupšienė, L., Plavinskienė, L. (2005). Tėvų išvykimo dirbti į užsienį įtaka vaikų socializacijai. *Specialusis ugdymas. Kauno technologijos universitetas, Klaipėdos universitetas*, 1 (12), 35-44.
24. Lietuvos Respublikos Seimas (2008). *Valstybinės šeimos politikos koncepcija*.
25. Lietuvos statistikos departamentas (2015). *Prieiga per internetą*: [http://www. Stat.gav.lt/](http://www.Stat.gav.lt/).
26. Litvinienė, J. (2001). Posūnių ir podukrų problemos antrieji šeimoje (socialinis - pedagoginis aspektas), *Pedagogika*, 16(13), 100-200.
27. Matulienė, G. (2012). *Šeimos psichologija*. Vilnius: UAB Ciklonas.
28. Perry, B. (2001). Children and loss. New Yourk: NY. *Instruktas*, 7 (1), 36-80.
29. Polukordienė, O. K. (2003). *Psichologinės krizės ir jų įveikimas. Pagrindinės žinios apie krizių ir savižudybių prevenciją, intervencija ir postvencija*. Vilnius: Jaunimo psichologinės paramos centras.
30. Rupkus, K. (2014). Lietuvoje didėja mirtingumas. Vakarų ekspresas. *Prieiga per internetą*: www.ve.lt/naujienos/visuomenė/sveikata.
31. Stein M. (2012). Decode your childs drawings, *Parents*, 2 (8), 8-9.
32. Vaitkevičienė, A. (2006). Vidutiniškai sutrikusio intelekto jaunuolių Aš veiksmingumo lavinimo edukacinėmis situacijomis skatinant dailinę raišką (Nepublikuota daktaro disertacija, Šiaulių universitetas, 2006).
33. Vaitkevičius, J. (1995). *Socialinės pedagogikos pagrindai*. Vilnius: Egaldos.

34. Vengeris, A. (2007). *Psichologiniai piešinių testai*. Vilnius: Presvika.
35. Vengeris, A. (2008). *Psichologinis konsultavimas ir diagnostika. I dalis*. Vilnius: Presvika.
36. Vengeris, A. (2010). *Psichologinis konsultavimas ir diagnostika. II dalis*. Vilnius: Presvika.
37. Židonienė, R. (2009). *Gedėjimo spalvos ir atspalviai*. Vilnius: Tyto alba.
38. Winterhoff, M. (2012). *Tironų mums nereikia*. Vilnius: Tyto alba.
39. Widlocher, D. (2010). *Vaikų piešinių interpretacija*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

Summary

In this master thesis the expression of family relationships in the drawings of children is analyzed. The research included 5 - 9 year olds: 20 children growing cohesive families and 20 children growing up in families in crisis. In order to provide more objective additional information about the children and their families, the interview with six educators was conducted.

Children drew their own "family" and "animal family" drawings. The study was designed to evaluate and compare the relationships between family members in harmonious families and families in crisis.

Main conclusions of the research:

1. In children's own "family" and "animal family" drawings, as reality or aspiration reflecting family relationships. Drawings can be used as valuation of emotional communication in the family. "Family" drawings express and reveal the real situation of the family and family relationships, and "animal family" drawings - children's expectations, desires associated with the desired family and desired family relationships. This tendency is indicated in others authors researches.
2. In harmonious and experiencing a crisis families the research conclusions of children's drawings are mixed. Both types of families have both favorable and unfavorable manifestations of emotional communication. Most in harmonious families living children characterized by favorable emotional relations with family members, some of whom - weaker relationships with brothers and sisters. Families experiencing a crisis, the majority of children in emotional relationships with family members are weaker, more negative and contradictory relationship of expression cases (especially parents and stepparents) have characterized inferior parents and stepparents significance of frequent parental aggression.
3. According to the analysis of children drawings of family relationships in harmonious and experiencing a crisis families showed that children drawings can reveal relationships and emotional relations between family members, but the interpretation of drawings (which are subjective) may be just one of the ways of knowledge and could be combined with other information on children's emotional relationship sources and methods (interviews, observations, etc..).

Key words: "family" drawing, "animal family" drawing, experiencing a crisis and harmonious family, emotional relationships and relations.